

prikazi–recenzije

Reviews – Critiques

Aleksandra Golubović, *Hrvatski filozofi kroz prizmu filozofije religije: Odabrani autori i teme*. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2022.

Osnovom su ovoj knjizi autoričini prethodno objavljeni članci, ovom prigodom doradeni i povezani u cjelinu. Kronološkim redom to su članak o Hermanu Dalmatinu (objavljen 2012. u časopisu *Vrhbosnensia*), dva članka o Ruderu Boškoviću (prvi objavljen u suautorstvu s Predragom Šustarom 2012. u *Riječkom teološkom časopisu*, drugi objavljen 2015. u časopisu *Obnovljeni Život*), zatim članak o Frani Petriću (objavljen u *Riječkom teološkom časopisu* 2016.) i članak o Jurju Dragišiću (objavljen 2019. u časopisu *Eidos*). U tematskom pogledu ti članci (i knjiga koju tvore) spajaju istraživanja starije hrvatske filozofije (Dalmatin, Dragišić, Petrić, Bošković) s pojedinim temama iz filozofije religije (kozмолоški dokaz, dokaz iz urednosti svijeta, Božji atributi, problem Božjega predznanja i čovjekove slobodne volje).

U prvom poglavlju knjige autoričin je cilj razabrati anticipacije kozmološkoga dokaza u prvoj knjizi *Rasprave o bitima* Hermana Dalmatina. Autorica pritom ističe posebno, s jedne strane, pojmovni okvir koji omogućuje prepoznati te anticipacije, tj. u prvom redu Hermanov pojam i klasifikaciju biti (s posebnim naglaskom na prve dvije biti, uzročnost i kretanje), njegovu distinkciju između prvoga uzroka (nepokrenu-

toga pokretača) i sekundarnih uzroka te između stvaranja i radanja, njegov pojam kontingencije (i nenužnoga bića) nasuprot pojmu nužnoga bića, njegov argument protiv mogućnosti samouzrokovanja (*causa sui*) i njegovu razdiobu svijeta na viši, srednji i niži. S druge strane, u tekstu je primjereno naglašena i važnost povijesnoga okvira Hermanovih razmatranja, od tradicije platonizma i upoznavanja s aristotelovskom filozofijom (preko arapskih autora, posebno Abu Ma'sharova *Uvoda u filozofiju*) do kršćanstva (posebno u smislu nauka o stvaranju ni iz čega i razlikovanja između stvaranja i radanja). U završnim odsječcima poglavlja autorica uspoređuje Hermanov doprinos s Tominim kozmološkim dokazom, upućujući pritom i na suvremenu raspravu o tom dokazu u analitičkoj filozofiji. Osnovni je autoričin zaključak taj da je u *Raspravi o bitima* Hermana Dalmatina uistinu moguće razaznati elemente kozmološkoga dokaza, ali ne i sâm dokaz u razrađenoj njegovoj formulaciji, kakvu nalazimo tek kasnije, u Tome Akvinskoga.

Drugo poglavlje knjige posvećeno je Dragišićevim razmatranjima u vezi s problemom Božjega predznanja i čovjekove slobodne volje, i to onima koja nalazimo u njegovim *Proročanskim rješenjima*. Ta Dragišićeva razmatranja autorica istražuje posebno u kontekstu suvremene analitičke filozofije religije, uzimajući međutim u obzir i relevantne nazore i misli iz povijesti filozofije (primjerice Aristotelove nazore o istinitosti iskaza o budućem, Boetijeve misli o Božjem sveznanju, Akvinčevu analogiju kruga, molinističko rješenje problema i dr.). Uz filozofske pozicije vezane uz problem Božjega predznanja i čovjekove slobodne volje (fatalizam, kompatibilizam, libertarijanizam i dr.), autorica na primjeren način ističe i kršćanski kontekst Dragišićevih razmatranja o Božjem predznanju i čovjekovoj

slobodnoj volji, obilježen u prvom redu pojmovima providnosti, predestinacije i sveznanja, tako da svoje mjesto u autoričnim razmatranjima nalaze i pozicija teološkoga fatalizma, problem Božjega vjerovanja, pojam vječnosti (u dvjema svojim inačicama, tj. u smislu svevremenosti i u smislu bezvremenosti), pozicija prezentizma i dr. Autorica zaključuje da je Dragišić u okviru problema Božjega predznanja i čovjekove slobodne volje zagovarao kompatibilizam intuitivno blizak molinizmu.

U trećem poglavlju knjige autorica razmatra Petrićeve nazore o Božjim atributima, kako su izloženi u njegovoj *Novoj sveopćoj filozofiji* (posebice, ali ne i isključivo, u devetnaestoj knjizi *Panarhije*), pri čemu u prvi plan izbija problem odnosa između tih atributa i mogućega njihova međusobnoga protuslovlja. U tom kontekstu autorica naglašava najprije važnost perspektive iz koje govorimo o protuslovlju (je li posrijedi ljudska ili božanska perspektiva), potom i moguću prihvatljivost protuslovlja te, konačno, kontekst o kojem je riječ, tj. je li posrijedi protuslovlje u okviru logike ili u okviru etike ili u okviru (ljudske) egzistencije i dr. Autorica također ističe i Petrićevu razdiobu mogućega našega govora o Bogu (negativan, afirmativan, analogan — u potonjem slučaju uključujući, uz negaciju i afirmaciju, još i emanenciju). Petrić smatra prvim atributima Božjim jedno, dobro i istinu (mudrost), uz pojedini od njih vežući potom i druge attribute Božje — jednostavnost, bestjelesnost, nedjeljivost, nepokrenutost, nepromjenljivost, (samo) dostatnost, dobrotvornost, poželjnost, ljepotu, ljubav i dr. Na pojedinim je mjestima u autoričinu izlaganju o Petrićevu nauku o Božjim atributima jasno istaknut Platonov, odnosno Plotinov utjecaj. Na nekim drugim mjestima istaknuto je kako Petrić ne odstupa u sveu od Aristotela, koliko god da je oštar

njegov kritičar. U zaključku autorica ističe da Petrić smatra Božje attribute međusobno dobro uklopljenima, raspravljajući o njima bitno drukčije nego što o njima raspravlja suvremena analitička filozofija religije, u okviru koje su u prvom planu upravo problemi vezani uz njihovu međusobnu uklopljivost (tj. problem moguće njihove potpune međusobne neuklopljivosti).

U četvrtom, završnom poglavlju knjige autorica se usredotočuje na Boškovićeva razmatranja relevantna za filozofiju religije, i to najprije na ona tijesno vezana uz argument iz uredenosti, potom i na ona u okviru kozmološkoga argumenta. Ta su Boškovićeva razmatranja sadržana u dodatku njegovoj *Teoriji prirodne filozofije*, pod naslovom *Appendix ad metaphysicam pertinens de anima et Deo*. Što se tiče Boškovićevih razmatranja u duhu argumenta iz uredenosti, autorica zaključuje da u tim razmatranjima, uz klasične motive toga argumenta (analogija sa satom, upućivanje na uredenost organizma, oka i sl.), nalazimo i elemente suvremene verzije toga argumenta (tj. elemente argumenta iz fine ugodenosti, *fine-tuning argument*). U svojem izlaganju autorica posebno ističe razliku između uredenosti shvaćene u smislu zakonitosti i uredenosti shvaćene u smislu svrhovitosti. Upozorava i na prigovore argumentu iz uredenosti (onaj koji dovodi u pitanje analogiju na kojoj taj argument obično počiva, onaj koji upućuje na teoriju evolucije i onaj koji se tiče samoga ureditelja svega svijeta, je li jedan ili ih je više, je li Bog, i to kršćanski, ili neki drugi um). Sva su ta pitanja, međutim, u autoričinu izlaganju zapravo tek podloga za tematiziranje odnosa između religije i znanosti, u vezi s kojim autorica zaključuje da je posrijedi odnos međusobnoga podupiranja, a ne isključivanja ni suprotstavljanja. Što se pak tiče kozmološkoga dokaza, kako je prisutan

u navedenim Boškovićevim razmatranjima, autorica ističe tri elementa: prvo, ideju prvoga uzroka (kojemu uzroka nema, a sâm je uzrok svemu ostalomu), drugo, zaključak iz nemogućnosti aktualne beskonačnosti (tj. iz nemogućnosti aktualno beskonačnoga regresa uzroka) i, treće, zaključak iz kontingencije. Pritom autorica izlaže ta tri elementa u njihovom povijesnom kontekstu (upućujući posebno na Tomina kozmološki dokaz), ali i s obzirom na suvremene rasprave o kozmološkom argumentu (u okviru analitičke filozofije religije, pozivajući se posebno na Swinburnea i Warda).

Zaključno, istaknuo bih sljedeće tri konstante autoričina pristupa: prvo, razumijevanje dotične misli (Dalmatinove, Dragišićeve, Petrićeve, Boškovićeve) u povijesnom kontekstu njezina nastanka (aristotelizam, platonizam, renesansa, prosvjetiteljstvo), drugo, njezino pozicioniranje u problemskom kontekstu raspoloživih rješenja (primjerom, u Dragišićevu slučaju, kompatibilizam molinističkog tipa) i, treće, njezino vrednovanje s obzirom na suvremene rasprave u okviru analitičke filozofije religije (primjerom, Boškovićeva razmatranja o Bogu kao nagovještaj argumenta iz fine ugođenosti).

U cjelini, ova je knjiga vrijedan doprinos istraživanju starije hrvatske filozofije, primjereno koncipiran u povijesnom, disciplinarnom i problemskom pogledu, s koncepcijom dosljedno provedenom kroz sva četiri svoja poglavlja, stilom pristupačan i onima koji se starijom hrvatskom filozofijom nisu bavili, pa ni suvremenom analitičkom filozofijom religije.

Dario Škarica

Jakov Žižić i Jerko Valković (ur.), *Demokršćanstvo: izvori, postignuća i perspektive*. Zagreb: Hrvatsko katoličko sveučilište i Glas Koncila, 2022.

Zbornik radova *Demokršćanstvo: izvori, postignuća i perspektive* inovativno je istraživanje kojim se pokušava definirati ideologija demokršćanstva. Zbornik se sastoji od radova koji proučavaju povijest demokršćanstva od nastanka do suvremenoga doba na području Europe i Hrvatske. Autori zbornika obrađuju razne teme: odnos demokršćanstva i ostalih modernih političkih ideologija, pojedince koji su doprinijeli razvitku demokršćanstva, kao i kompatibilnost demokršćanstva s demokratskom državom. Urednici ovoga zbornika radova, Jerko Valković i Jakov Žižić, svoje područje znanstvenoga djelovanja pretežito vežu uz temu odnosa katoličkoga nauka i politike, odnosno međudjelovanje navedenih pojmova unutar društva i države. Valković je sveučilišni profesor u Zagrebu i Rijeci gdje se bavi temama vezanim uz socijalnu etiku i nauk Crkve, ali i odnosom Crkve naspram medija. Svoje teološko obrazovanje stekao je na sveučilištima u Rimu. Žižić je svoje obrazovanje o političkom aspektu kršćanstva stekao u Zagrebu na Fakultetu političkih znanosti i Hrvatskom katoličkom sveučilištu. Trenutačno je poslijedoktorand, čiji interesi obuhvaćaju demokršćanstvo, događanja na političkoj sceni u Hrvatskoj i BiH te grad Sinj.

Urednici započinju zbornik predgovorom u kojem ističu tezu politologa Carla Invernizzija Accettija o demokršćanskom uspjehu postavljanja temeljnih vrijednosti koje danas prožimaju društvo zapadnoeuropskih država. Iste vrijednosti imaju utjecaj i na Hrvatsku, ali tek od početka 1990-ih i raspadom komunističkoga režima. Zatim ističu važnost znanstvenoga skupa istoga na-